

Tisova koncepcia národa. Spor univerzálneho humanizmu a národného partikularizmu

Igor Jašurek

Abstract: Tiso's concept of nation. The struggle between universalistic humanism and national particularism

The author attempted to present the concept of the nation of the most influential person of the Slovak wartime state, President and ideologist Josef Tiso, as the clash between universal humanistic values, as presented by Christianity, and particularistic national interests. Such an approach is important not only from the perspective of avoiding a mere description of the concept of analysis but most significantly for its importance of understanding theoretical ambiguities which had fatal consequences in reality. He also uses some of the most known theoreticians in the field for the critique of their approaches.

Keywords: nation, nationalism, ideology, particularism, universalism

Úvod

V rokoch 1939-1945, ktorých sa dotýka predkladaná analýza, bol Jozef Tiso prezidentom Slovenskej republiky a s spolu so Štefan Polakovič aj jej hlavným ideológom. Naviac, v osobe Jozefa Tisu sa spájali tri funkcie, ktoré mali zásadný vplyv na formovanie národnoštátnej ideológie. Kňaz – teológ, politik – prezident a predseda jedinej legálnej strany, t.j. najvyšší predstaviteľ štátu a strany a teoretik nacionalizmu – popredný ideológ sú atribúty, ktoré z neho robili najvyššieho duchovného, politického a ideového predstaviteľa (vodcu) a mali zásadný vplyv aj na utváranie jeho predstáv o národe a nacionalizme. Preto jeho názorové hľadiská v tejto oblasti mali zásadný teoretický význam s dopadom aj na široké sféry spoločenského a politického života v štáte. Jeho náhľady sa stali zdrojom inšpirácie ale aj kritiky.

Osoby Tisu teológa a teoretika nacionalizmu sa do značnej miery prekrývajú. Ako novotomista chápe katolicizmus nielen ako vieroučnú náuku, ale zároveň aj ako fundamentálnu súčasť koncepcie národa a nacionalizmu. To znamená spája tu náboženský element s ideológiou, t.j. elementom politickým.

Takto vymedzený vzťah dvoch protichodných častí od počiatku vyvoláva otázky a javí sa ako protichodný, ba priamo nezlúčiteľný. Hoci Tiso od počiatku deklaroval ich organickú jednotu. Národnú ideológiu založenú na kresťanských princípoch začal formulovať už od počiatku 30 rokov. (Chmel 1997: 82-97)

Tiso však neuvytvoril ucelenú ideologickú koncepciu národa. Jeho prejavy zozbieral a zosystematizoval Polakovič a vyšli pod názvom *Tisova náuka*. (Polakovič 1941) Spolu s Polakovičovými prácami predstavujú Tisove názory podstatu ideológie národného štátu z obdobia 1939-1945. Tisova koncepcia národa a nacionalizmu nadväzuje na tradíciu politického uvažovania o národe a nacionalizme, ako sa vyvinula zo štúrovského romantického nacionalizmu 19. storočia. Predchádzajúce etapy politického myslenia na Slovensku nepriniesli takmer nijakú zásadnú diskusiu o obsahovom vymedzení a podstate pojmov národ a nacionalizmus, okrem krátkeho obdobia ideológie čechoslovakizmu. Devätnáste storočie vyriešilo otázku jazyka, čo spolu s myšlienkou národnej svojbytnosti bolo najdôležitejším ideovým dedičstvom, ktoré vo svojich prejavoch opakovane vyzdvihoval aj Tiso.

Spor partikularizmu a univerzalizmu

Jednou z najvladnejších črt primordialisickej koncepcie¹ je transcendentálny pôvod národa a z toho vyplývajúca podstata a základné rysy národa. Tisova koncepcia je kombináciou viacerých jednotiacich etnických znakov: biologických (jednotný pôvod, telesný typ, povaha, reč a spoločná krv), kultúrnych (spoločné mravy, vedomie historickej continuity národného života, zvyky, záujmy a túžby, zameranie do budúcnosti), geografická podmienenosť spoločného historického územia a najobľúbenejší znak, ktorý vehementne zdôrazňujú všetci nacionalisti J. Tisu nevynímajúc, povedomie odlišnosti od iných skupín (Polakovič 1941: 7-8), ktoré z každého národného spoločenstva robí jedinečnú, pre cudzinca nepochopiteľnú, neuchopiteľnú a nedostupnú entitu a každému členovi spoločenstva umožňuje jedinečné subjektívne stotožnenie sa s národom.

V Tisovej koncepcii je národ „*predovšetkým duchovným spoločenstvom*“; z čoho logicky vyplýva, že „*národ sa môže udržať len duchovnými silami*. (Polakovič 1941: 9) To sú sily, ktoré vychádzajú z tradície, ktorá má v Tisovej koncepcii výrazný kultúrny, náboženský, a teda morálny význam. Zabezpečuje continuity národného života od mýtických počiatkov až po súčasnosť, uchovávanie hodnôt a správne smerovanie národného spoločenstva. Prirodzeným spojivom medzi minulosťou a dobovým národným životom bola katolícka tradícia vychádzajúca z pevných historických základov.

¹ Primordialisizmus je vo svojej zjednodušenej podobe koncepciou predmoderného pôvodu národov, ktoré sú inherentnou súčasťou dejín ľudstva od jeho úsvitu.

Konfesionálna príslušnosť vytvára morálnu bázu národnej identity, je jej morálnym imperatívom. Národná a konfesionálna identita sú inherentnou súčasťou každého jednotlivca a majú vytvárať organickú jednotu osobnosti. Slovenský nacionalizmus je pevne previazaný s katolicizmom, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou národnej ideológie. Jedným z hlavných postulátov Tisovej koncepcie, ktorý je v podstate charakteristickým rysom slovenského nacionalizmu v krátkom období vojnovnej Slovenskej republiky, je syntéza partikulárnej idey nacionalizmu s univerzalistickými princípmi katolicizmu.

Potencionálny konflikt, ktorý mohol nastať zlúčením týchto dvoch protichodných ideí (a de facto aj nastal a nielen v teoretickej rovine) sa pokúsil vyriešiť zahrnutím nacionalistického partikularizmu do univerzalistickej koncepcie kresťanského humanizmu. Východiskovým bodom tejto účelovej syntézy bolo určenie spoločného pôvodu katolicizmu a nacionalizmu, ktorým bol Boh. Národy odvíjajúce svoj pôvod od transcendentu sa „*pri každom svojom snažení po individuálnom živote nachádzaly [sic.] vždy nielen porozumenie, ale i ochranu svojej svojráznosti v katolicizme...vôľa božia, - tak i v individualite všetľudskej dbá o individualitu národnú, čo rozhodujúceho činiteľa v okruhu prirodzenom.*“ (Polakovič 1941: 28) Preto podľa J. Tisa je logickým záverom, že „*pravý nacionalizmus prirodzeným vývinom prichádza k univerzalizmu a vtedy si zachová i svoju pravú individualitu, keďže univerzalizmus nie je rušením individualít, ale ich zachovaním a organickým prepojením.*“ (Polakovič 1941: 28-29)

Tiso sa pokúsil o prekonanie egoizmu nacionalistického partikularizmu. Problém ľudskej individuality, ktorej prirodzenou črtou je egoizmus, preferovanie vlastných záujmov sa Tiso pokúsil riešiť nielen na úrovni jednotlivca ale najmä na úrovni národa zahrnutím univerzálnych humanistických princípov kresťanskej viery. Do akej miery sa mu to podarilo bude predmetom našich nasledujúcich úvah.

Národ svojím transcendentálnym určením je hodnota prirodzená, ktorá svojím bytím naplňa vôľu božiu. Podľa tejto vôle národ musí byť samostatný a slobodný. To je existenčná otázka národného života. (Polakovič 1941: 16) Prirodzenou existenciou národa je teda samostatnosť a sloboda, čo je praktickým naplňaním božej vôle. Opak je spôsobený nepriaznivou medzinárodnou situáciou, t.j. výsledkom ľudskej činnosti, pretože ľudske záujmy sú vo svojej podstate protichodné.

Napriek zdôrazňovaniu vzájomnej jednotnosti nacionalizmu a kresťanských princípov ukázala sa už v teoretickej rovine problematickosť takéhoto protichodného spojenia. Ako sme už spomenuli, pôvod národa je transcendentálny. Je teda najvyšším prejavom ľudskeho bytia, v Tisovej koncepcii aj takmer výlučný. Tiso vznáša nárok „*na jednotu národa ako homogénneho nedeliteľného celku,*

ktorý už nepripustí triedy, kasty, väčšinu a menšinu“: (Polakovič: 12) V záujme homogenity celého národa bolo nutné prekonať všetky rozdiely a prekážky, ktoré by akýmkoľvek spôsobom narúšali pomyselnú národnú jednotu. Prejavy individualizmu v akejkoľvek podobe boli chápané ako egoizmus. Existencia jednotlivca mala zmysel len v rámci spoločenstva a užitočnosť jeho činnosti bola posudzovaná podľa miery užitočnosti pre národ a štát. (Polakovič 1941: 18) Úplné odosobnenie tak nebolo chápané ako zásah do občianskych práv, ale ako prirodzené, uvedomé a aktívne posilňovanie národnej jednoty praktickým pôsobením v akejkoľvek sfére ľudskej činnosti zameranej výlučne na blaho národa.

Jednotlivec nevystupuje ako súkromná osoba so svojimi individuálnymi záujmami a potrebami, ale ako neosobný anonymný jedinec, ktorého existencia je mimo národnej komunity bezvýznamná. Jej jediným zmysluplným naplnením je činnosť v prospech národa. Len takto orientovaná činnosť je prospešná a má zmysel. Egoizmus jednotlivca nahrádza egoizmus celého národa.

Národná identita tak nie je objektom voľby ale morálnou povinnosťou – láska k národu je príkazom. Hoci národ je nadradený štátu a strane, ktoré sú len prostriedkom – „*Národ je podstata, štát je forma.*“ (Polakovič 1941: 24) a je nositeľom suverenity, v praktickom živote je však veľmi ťažké predstaviť si realizovanie tejto myšlienky. Človek je zložitá sociálna bytosť s rozličnými, často protichodnými záujmami a preferenciami. Aristotelovské *homo politicus* je redukované len na jedinú identitu z celého komplexu identít, ktoré sú súčasťou existencie každého jednotlivca, t.j. na národnú identitu bez možnosti individuálnej voľby: „*Pluralizmus foriem mal byť nadržaný princípom jednoty a celostnosti.*“ (Bakoš 1995: 207)

J. Balážová na viacerých miestach uvádza, že Tisov *nacionalizmus* „*nebol (národne) egoistický, lebo by to odporovalo kresťanskému učeniu*“ (Balážová 1998; Balážová 2001: 7), keďže Tiso vychádzal z tzv. „Kristovho nacionalizmu“ ako pozitívne chápanom nacionalizme založenom na láske k vlastnému národu a národom iným. Argumentuje aj tým, že z kresťanských dôvodov nepovažoval národ za najvyššiu hodnotu. Tou môže byť len Boh. (Balážová 2001: 7) S takouto interpretáciou súhlasíme len čiastočne.

Tiso ako teológ ani iné východisko prijať nemohol, na čo Balážová v inej súvislosti aj upozorňuje. Samozrejme, že proti liberalistickému individualizmu, akémukoľvek šovinizmu či rôznym formám internacionalizmov a kolektivismov Tiso postavil kresťanský postulát „miluj bližného svojho ako seba samého.“, lenže jeho východiskom je egoistický nacionalizmus, „*ktorý je*

nielen nevyhnutnou silou práce za národ, lež je i prirodzeným meradlom povinností každého národa voči ostatným národom, ako je láska k sebe hýbadlom vlastného povznesenia a meradlom spojenia s blížnymi.“ (Münz 1998)

Spomínaný postulát je už „len“ akýmsi morálnym regulátorom určujúcim hranice lásky k národu. Univerzalistický kresťanský postulát je redukovaný nacionalistickým partikularizmom. Len cez lásku k národu môžeme plnohodnotne precítiť lásku k jednotlivcovi či rodine. Pretože miluj blížneho svojho znamená v prvom rade príslušníka vlastného národa, nie ako súkromnú osobu s určitými kvalitami ale ako člena národa, keďže národná identita je nadradená všetkým ostatným, individuálnym aj kolektívnym.

Teda hoci aj národ nie je najvyššou entitou (tou môže byť len transcendentálny Boh), je nadradený jednotlivcovi alebo akejkolvek forme kolektívnej existencie. Ide len o to, aby sa láska k národu nedostala neželateľných rozmerov. Ako sme už spomenuli úlohu regulátora národných citov zohráva katolicizmus.

Podľa nášho názoru Tiso nesplnil svoje predsavzatie prekonať egoizmus individuálneho a najmä národného partikularizmu. Len sa mu ho podarilo čiastočne prekryť univerzalistickými princípmi katolicizmu. Etnická perspektíva skúmania nacionalizmu zrejme vo svojich limitoch neumožňuje rovnocenné zapojenie viacerých činiteľoch popri nacionalistickom. Môžeme skonštatovať, že univerzalistický humanizmus je podmienený nacionálnym partikularizmom, napriek tomu, že ako sme už uviedli, Tiso deklaruje zahrnutie nacionalizmu do katolicizmu, ako humanizujúceho princípu, teda takmer presný opak pôvodne zamýšľanej syntézy. Nie syntetizujúce ale pre-determinujúce postavenie nacionalizmu voči humanizmu.

Národ je najdôležitejším sociálnym spoločenstvom. Otázka vyššej morálnej kredibility kresťanstva je vhodná už len pre rétorické cvičenie, keďže prakticky oddanosť voči národu definuje sociálne väzby národného spoločenstva. Univerzálne humanistické princípy kresťanstva už len legitimizujú spoločenskú prioritu národa prostredníctvom verejných prejavov. Je príznačné pre takmer celé myslenie v období vojnového Slovenského štátu, že jeho najvýznamnejší predstavitelia a teoretici väčšinou neprekonali obmedzujúcu a niekedy až stiesňujúcu nacionálnu optiku.

Na druhej strane objektívne možnosti jej prekonania v čase vojnovej kataklizmy a potencionálne ohrozenie aj zo strany susedov určite nevytvárali priaznivé podmienky na alternatívne - prijateľnejšie prístupy k národnej otázke. A už vôbec sa nejavila možnosť jej prekonania a prijatia odlišnej ideológie. To už je na úvaha úrovni nerealistickej fikcie. Ideológia jedinej legálnej politickej strany totiž predovšetkým vychádzala z ideovej tradície, v ktorej iný ako

etnonárodný prístup k otázkam občianskej spoločnosti nebol súčasťou jej politického myslenia a ideológie, ba čo viac, bol jej takmer úplne cudzí.

Navyše mobilizácia národného spoločenstva v stave permanentného ohrozenia dosiahla najvýraznejší propagandistický účinok len v prvom období po vzniku štátu, v ktorom verejnosť intenzívnejšie vníma potrebu pozitívnej práce v prospech národného spoločenstva. Úspech národnej ideológie nebol možno ani tak výsledkom mobilizácie a prítlačlivosti národných hesiel, ako skôr vplyvom pôsobenia vonkajších negatívnych faktorov. Homogenizačné tendencie národného spoločenstva mali mať určite svoj integračný význam práve v čase ohrozenia. Odosobnenie sa od individuálnych potrieb malo určite aj svoj pozitívny význam. Tu mohla kresťanská optika zohrať pozitívnu úlohu upokojovania spoločenského napätia. No musíme súhlasiť so závermi V. Bakoša, keď zdôrazňuje, že oddanosť k nadindividuálnej inštitúcii „*by však nemala viesť k hypertrofii obrazu nepriateľa, k pocitom nadradenosti, stanovisku výlučnosti vlastného národa a popieraníu všeľudských hodnôt noriem a ideálov.*“ (Bakoš 1995: 209)

Problém ako ho V. Bakoš vystihol bol nielen teoretický. Práve naopak teoretické protirečenia mali v každodennej realite osudné následky. Porušovanie ľudských a občianskych práv bolo inherentným následkom teoretických východísk, hoci musíme pripustiť, že realita ich do značnej miery prekonala. Druhoradá, v podstate pre propagandistické účely slúžiacie postavenie kresťanstva voči národnému spoločenstvu je tu viac ako zřejmé.

Z tohto hľadiska absolútne nemôžeme súhlasiť so závermi T. Münza, ktorí tvrdí, že „*teórie a pekné predsavzatia*“ (Polakovič 1941: 25) teoretikov kresťanského nacionalizmu a slovenského národného socializmu (v tomto bode ich vzájomne nerozlišuje, hoci už predtým upozornil na potrebu diferenciácie medzi teoretikmi kresťanského nacionalizmu (Münz 1992; Münz 1994)) boli v príkrom kontraste s vládnu praxou.

V prípade J. Tisa oponujeme predovšetkým dvomi hlavnými argumentmi. Po prvé, opäť musíme zdôrazniť, že kresťanský univerzalizmus je podmienený partikulárnym nacionalizmom, čo vedie k výrazne determinovanému humanizmu, nielen v Tisovej koncepcii. Navyše integrácia celého národného spoločenstva v záujme homogenizácie priviedla Tisa k totalitarizmu hoci vystavanom na princípoch katolicizmu. Nárok na kultúrnu homogenizáciu, ktorý vznáša zrejme každý nacionalizmus, však v Tisovom hesle „*jednota, reč, kultúry, jednota rozumu, jednota, vôle, jednota citov*“ (Polakovič 1941: 83) nevyjadruje evolučný proces v ktorom sa Ruritánci integrujú do majoritnej megalomanskej spoločnosti. (Gellner 1993) Je to skôr kultúrna revolúcia, ktorá vedie k čo

najrýchlejšiemu odstráneniu (nenásilnou cestou nepredstaviteľné) tých prvkov a symbolov spoločenského života, ktoré nie sú súčasťou kultúrohistorickej tradície majoritného etnického spoločenstva.

Tiso sledujúc odveký sen všetkých nacionalistov o zhodnosti etnickej a národnej jednotky a prirodzenoprávny nárok na čistotu etnického spoločenstva ide vo svojich úvahách ešte ďalej, keď požaduje upravenie etnických hraníc prostredníctvom premiestňovania obyvateľstva:

„Bola by to taká etnická komasácia, ktorá by mohla mať aspoň také blahodarné účinky na poli medzinárodnom, ako taká obyčajná komasácia v tej najmenšej dedinke. Veríme, že toto usporiadanie Európy bude sa diať na základe zásady rovnoprávnosti a národnej integrity.“ (Polakovič 1941: 180)

Keby aj Tiso nemal na mysli násilný presun alebo násilnú výmenu obyvateľstva a ľudstvo, osobitne stredoeurópsky región, by nebolo traumatizované praktickou skúsenosťou s realizáciou podobných „naivných“ teoretických úvah, (v minulom storočí vstúpili do povedomia pod názvom etnické čistky), tak s vysokou mierou pravdepodobnosti môžeme tvrdiť, že podobný experiment nie je možné realizovať humánnym spôsobom. Automaticky totiž predpokladá, že všetci dotknutí prejavujú spoločnú vôľu návratu na územie svojho pôvodu. To je samozrejme iba vysnená nacionalistická fikcia.

V Tisových predstavách je národná identita večnou a nemennou ľudskou prirodzenosťou, ktorú neoslabí časový ani geografický odstup a najväčším snom príslušníka každého národa v cudzine je podľa nacionalistického ideálu návrat ku koreňom svojich predkov, s ktorými je bytostne a nemenne spojení. Preto a priori odmieta pripustiť, že by mohol existovať aj odlišný postoj ako úprimná túžba návratu na rodnú hrudu. V jeho niekedy naivnom, zidealizovanom (hoci často nemožno vylúčiť ani chladnú politickú kalkuláciu) a obmedzenom chápaní postoja k národovectvu im vlastne pomáhajú túto ich odvekú túžbu naplniť. Konajú tak v dobrej viere, že ich postoj je v najlepšom súlade zo zásadami humanizmu. O nebezpečných následkoch takéhoto uvažovania sa nemusíme podrobnejšie rozpisovať. Tragická história etnických presunov a čistiek je dostatočným dôkazom neakceptovateľnosti podobných úvah.

Na druhej strane je veľmi dobre zdokumentované, že „*takáto etnická komasácia*“ mala v prípade deportácií obyvateľov židovského pôvodu obzvlášť tragické následky. Mieru previnenia slovenských štátnych orgánov neznižuje ani nevedomosť o pravom pozadí najväčšej genocídy minulého storočia. Slovenský podiel na tomto zločine alebo legitimizácia konania slovenských

štátnych orgánov je do značnej miery obsiahnutá už v Tisových eufemistických úvahách o etnickej komasácii.

Podľa nášho názoru, v Tisovom prípade ide o absurdné a nebezpečné stotožňovanie pojmov humanity a etnicky chápaného nacionalizmu. Tu už nejde v prvom rade o spor partikularizmu a univerzalizmu ale o obsahové určenie pojmu humanizmu. Aké je vlastne fundamentálne chápanie tohto pojmu a aké široké spektrum ľudskej činnosti zahŕňa a kde sú jeho hranice? Počas Slovenského štátu vyvstala teórii aj otázka jeho praktickej užitočnosti. (Jurovský 1943: 174) Cesta k spásu, k naplneniu transcendentálneho určenia človeka vedie cez národ. Tým vlastne stavia ideu humanizmu na kvalitatívne nižšiu úroveň ako ideu národa. Jednotlivec má ku spásu bližšie ako člen národa než ako príslušník ľudskej rasy. Opäť konštatujeme jednoznačnú prevahu národných záujmov nad univerzálnymi ideálmi kresťanskej morálky, najvýstižnejšie vyjadrené dobovým sloganom „národ nadovšetko.“

Integrované homogénne národné spoločenstvo Tiso chápe ako nedeliteľný celok jednotlivcov odosobnených od partikulárnych egoistických záujmov, no zároveň sa zrejme chce vyhnúť stotožneniu národa s anonymnou neidentifikovateľnou masou celkom zbavenou vlastnej individuality. Pretože ak na jednej strane tvrdí, že sociálne rozvrstvenie obyvateľstva narúša jednotu – „*národ slovenský je temer jednoliaty, čo sa týka sociálneho rozvrstvenia*“ (Polakovič 1941: 57), tak na strane druhej národ musí byť živý organický celok a, „*aby sa z národa nestala vidina ilúzií a farebná hra frazeológie, postará sa o to živý realizmus jednotlivca a spoločenských tried.*“ (Polakovič 1941: 82) Egoizmus jednotlivcov a tried je regulovaný na národnej úrovni, kde zase ako činiteľ obmedzujúci egoizmus národa pôsobí katolicizmus. Takýto systém „celonárodnej kontroly“ však presadzuje národnú identitu na úkor takmer akejkoľvek individuality a automaticky vylučuje inonárodných príslušníkov už tým, že sa o nich takmer nezmieňuje, robí to len povrchne alebo s určitým meritórnym obmedzením. Ignoruje tak skutočnosť, že aj oni sú súčasťou sociálneho rozvrstvenia spoločnosti. Tisove náhľady na úlohu sociálnej stratifikácie sú ďalším dôkazom hlbokých protirečení v jeho koncepcii.

Druhým našim argumentom proti Münzovej interpretácii je samotná osoba J. Tisu. Ako sme na samom počiatku kapitoly uviedli, v osobe Jozefa Tisu sa spájali tri funkcie. Nás bude pre túto chvíľu zaujímať ako politik - prezident najvyšší predstaviteľ štátu a národa a teoretik – hlavný ideológ. Už sme spomínali, že Münz rozlišuje medzi teoretikmi a praktickými politikmi. Takýto prístup je v prípade J. Tisa neakceptovateľný. Hoci pripúšťa aj zlyhania v jeho politickej činnosti,

javí sa nám, akoby Münz oddeľoval súkromnú osobu kňaza – teológa a teoretika od osoby verejnej, politika – prezidenta, prípadne výrazne znižuje mieru jeho zodpovednosti vplyvom radikálnejších reprezentantov na domácej politickej scéne.

Tento prístup nie je na Slovensku ničím novým, no je potrebné ho odmietnuť. Cez všetky kontroverzie, ktoré osoba prezidenta vojnového Slovenského štátu vyvoláva (často úplne neopodstatnene), musí byť jednoznačné, že aj napriek zrejmej protichodnosti Tisových funkcií, ich oddelené chápanie nie je úplne možné. Tiso nielen reflektoval a snažil sa pochopiť národnú realitu ako teoretik, ale ju aj priamo vytváral ako najvyšší predstaviteľ štátu a hnutia. Navyše morálna autorita univerzálnych humanistických hodnôt katolicizmu sa výrazne minimalizovala jeho preexponovanosťou v politickom diskurze. Všadeprítomné prepojenie náboženských a národných symbolov, vyjadrené všeobecne známym sloganom „*za Boha a za národ*“, malo nepopierateľne politický charakter. Vystáva otázka, či išlo o bolestivú obeť v mene minimalizovania konfliktu v rámci národa alebo medzi jednotlivými národnosťami v štáte, a tým morálne legitimizovať pochybné puto medzi politikou a náboženstvom ako nevyhnutný dôsledok marca 1939? Úvahy o komasácii druhú možnosť ihneď vylučujú. Bola teda morálna autorita kresťanstva nástrojom pre dosiahnutie politických cieľov? V súvislosti s Tisovými eufemistickými úvahami o usporiadaní národnostnej otázky na Slovensku ale aj v celej Európe, aj v mene kresťanstva, je odpoveď viac ako zrejímavá. Neostáva však už nijaké miesto pre uplatnenie kresťanských morálnych zásad. Morálne krédo „miluj blížneho svojho“ má v súvislosti so sledovaním národných cieľov titulárneho národa značne zvrátený charakter.

Protirečivo môžu pôsobiť aj Tisove názory na konfesiónálne delenie národa. Tvrdí, že „*národ nie je rozdelený na katolíkov a evanjelikov[sic.]*.“ (Polakovič 1941: 11) Avšak pri inej príležitosti, keď sa vyjadruje o nutnosti mobilizácie do národnej práce, tvrdí, že je možná „*i pri rozdelení národa na katolíkov a evanjelikov, vysvitá z totožnosti zásad oboch vyznaní pre základné podmienky národného a štátneho života*.“ (Polakovič 1941: 44)

V prvom prípade možno poukazuje na fakt, že konfesiónálne rozdiely nenarušia jednotu národa a preto by azda mohli byť nie len prijateľné ale aj legitímne. Tiso si bol dobre vedomí prínosu evanjelickej inteligencie v národno-emancipačnom období 19. storočia, najmä pokiaľ išlo o osobu Štúra. (Polakovič 1941: 44) Romantický nacionalizmus 19. storočia, nevyhnutne spätý s evanjelicou inteligenciou, bol bezpochyby ideovou základňou ľudáckeho hnutia. Takže apriórne

odmietnutie evanjelikov ako osobitnej sociálnej a konfesionalnej vrstvy by bolo prakticky nemožné a zrejme by sa stretlo so širším odporom nielen zo strany evanjelikov.

Vzťah oboch dominantných cirkví však rozhodne nemožno charakterizovať ako nekonfliktný. Práve naopak, rivalita oboch cirkví bola veľmi dobre známa už z obdobia prvej ČSR, napriek spoločnému politickému postupu oboch národných strán v rámci autonomistického bloku. Ich vzájomný antagonistický vzťah sa prehĺbil po vyhlásení autonómie, keď bola evanjelická SNS rozpustená spolu s ostatnými stranami.

Preto je možné usudzovať, že v Tisovej koncepcii bolo potrebné prekonať na dosiahnutie absolútnej národnej jednoty aj konfesionalne delenie národa. Hoci táto otázka je pre nás nedoriešenou, vnútorné protirečenie aj v tejto otázke zostáva nemenný fakt, ako jeden z charakteristických rysov Tisovej koncepcie národa a nacionalizmu. Je možné konštatovať, že organická jednota národa je narušená práve v bode, kde by sa z pohľadu Tisovej koncepcie dala snáď najviac očakávať. Preto na miestach, kde konfesionalne delenie naruša posvätnú národnú jednotu Tiso uprednostňuje termín katolicizmus pred kresťanstvom.

V úvode kapitoly sme pri definovaní pojmu národ poukázali na povedomie odlišnosti od iných skupín ako charakteristickú črtu nacionalizmu, ktorá v očiach nacionalistov robí z vlastného národa špecificky výnimočné spoločenstvo: „*Národné spoločenstvo nie je náhodilou bromadou ľudí, lež živým organizmom.*“ (Polakovič 1941: 8) Existencia národa nie je pre nacionalistov vonkoncom náhodilá, práve naopak, je pevne zasadená v histórii ľudstva a determinovaná svojim historickým poslaním:

„*Národný život je organický celok, ktorý má svoje predpoklady, má svoje pravidlá, od nás nezávislé a má svoj konečný cieľ, ktorý velí a vyžaduje si bezpodmienečné rešpektovanie, ak má byť zabezpečený jeho prirodzený vývin.*“ (Polakovič 1941: 8.)

Národ je istým spôsobom zvláštne osudové spoločenstvo, ktorého mystickú jednotu v sebe každý inherentne vedome nosí a posilňuje. Spolu ostatnými členmi ho spája nielen vedomie spoločnej existencie, ale aj spoločného cieľa a osudu pevne zakoreneného v imanentnej podstate národa. Táto nepostihnuteľná jedinečnosť odlišuje príslušníkov jedného národa od národa iného. Samotná existencia národa poskytuje dostatočné legitímne oprávnenie, aby si národ vládol sám. (Polakovič 1941: 54)

Podľa britského antropológa a popredného teoretika „modernistickej“ interpretácie nacionalizmu Benedicta Andersona sú národy určitou zvláštnou formou tzv. „spoločenstva predstavy“ (Anderson 1999: 6-7) Hoci sa jednotliví príslušníci národa vzájomne nepoznajú a nikdy sa spoznať všetci nemôžu, existuje určitá ťažko definovateľná či vysvetliteľná viera, že zdieľajú určité trvalé hodnoty či spoločné záujmy teda, že vytvárajú špecifické spoločenstvo. V mene národnej a teritoriálnej celistvosti sú členovia spoločenstva dokonca ochotný zabíjať a umierať. Už sme spomínali, že Tiso kladie na etnickú príslušnosť v národe silný morálny imperatív, ktorý sa najvýraznejšie prejavuje sebaobetovaním v prospech národa:

„Kým v minulosti mohol byť dobrým Slovákom už ten, kto miloval slovenskú pieseň, národnú výšivku, rozčítal sa nad akýmkoľvek prejavom slovenského alebo slovanského svojrázu, dnes môže byť dobrým slovenským národovcom len ten, kto vie žiť a mrieť za slovenský štát, jediný to domov slovenského národa.“ (Polakovič 1941: 186)

Charakteristickým rysom osudovosti celého etnického spoločenstva a národného hnutia, ktoré ho zosobňuje, je vzájomná spojitosť národného bytia a jeho historického poslania.

Keďže národ je svojím transcendentálnym pôvodom večným bytím, ktorého začiatok a ani koniec nemožno časovo vymedziť, jeho ciele musia byť kongruentné s touto národnou podstatou. To znamená, že faktor času je s pohľadu cieľov národného spoločenstva a národného hnutia irelevantný. Jediným meradlom je večnosť, poslanie národa vtelené do ideológie národného hnutia je inými slovami sekulárne:

„Nezamerujeme svoju ideologickú činnosť na týždeň, na mesiac, ale prichádzame a bládime vždy – a toto je naša zvláštna vlastnosť - večne, sekulárne. Večne tak, aký slovenský národ má byť a z toho večného trvania slovenského národa čerpáme aj praktické pokyny pre naše časové problémy a práce.“ (Polakovič 1941: 56)

Vedomie mystického spoločenstva podieľajúcom sa na večnom dejinnom poslaní môže mať podľa nášho názoru v spojení s náboženskou ideológiou a v atmosfére ohrozenia kultúry a samotnej existencie národného spoločenstva výrazný mobilizačný účinok. Mohlo by poskytnúť vedomie účasti na národnom živote, na posilňovaní špecifických národných črt. Vytvorilo by sa tak silné puto medzi politickými elitami a národnou pospolitosťou pri plnení spoločného dejinného poslania.

Tisov výrok, *„že nie sme rytiermi momentálnej konjunktúry, ale sme pracovníci a strážcovia večných kultúrnych, sociálnych a hospodárskych pokladov národa“* (Polakovič 1941: 147), možno chápať aj ako apel

na zapojenie sa každého jednotlivca do národného života v akejkoľvek oblasti. Výsledný efekt by mohol byť aj posilňovanie vlastnej dôležitosti a užitočnosti každého jednotlivca.

Už sme sa zmienili, že mobilizačný účinok dosiahla propaganda predovšetkým v prvom období existencie štátu, hoci nám nie je známe, že by práve spomenuté skutočnosti (Najmä účinok mystifikácie národného spoločenstva nie je dostatočne preskúmaný.) mali výrazný podiel na jej úspechu.

Aj táto časť Tisovej koncepcie národa a nacionalizmu bola už počas existencie štátu skôr vysnením ideálom ako reálnou reflexiou národného života a konkrétnou politickou víziou národnobudovateľskej činnosti. Spoločenská diferencovanosť a vojnové udalosti nevytvárali priaznivé podmienky na uskutočnenie podobnej vízie, ktoré by mohlo byť problematické aj v stave mieru a usporiadaných spoločenských pomeroch.

Ideál imanentnej, iracionálnej a nadčasovej jednoty národného spoločenstva umožňuje síce ignorovať konflikt univerzálnych humanistických hodnôt - ako boli aj v oficiálnej štátnej propagande spájané predovšetkým s kresťanstvom (katolicizmom) – a partikularistickými národnými cieľmi, mali však v realite osudové následky. Bezpodmienečná podriadenosť oficiálnemu ideologickému diskurzu stavia univerzálne morálne hodnoty do servilnej pozície vykonávateľa vôle titulárneho národa.

Záver

Podstatou sporu medzi univerzálnym humanizmom a národným partikularizmom je ich vzájomný nerovnocenný vzťah v Tisovej koncepcii. Ich verbálne deklarovaná harmonická syntéza bola v skutočnosti podriadením morálnej autority kresťanského humanizmu partikularistickým národným cieľom. Na pozadí dopredu jasnej nerovnocennej syntézy mohla byť okrem snahy o organickú jednotu národa aj stabilizácia pomerov v štáte, tým aj pozície politického režimu a jeho mocenského aparátu. Avšak prípadná podobná snaha nebola vyvíjaná aj smerom k ostatným národnostiam, ktorú by logicky bolo možné očakávať pozície kresťanského humanizmu. Nacionálna optika preto nielenže neumožnila rovnovážnejšiu syntézu, ale ju za daných okolností aj vylúčila, ba priamo rozvrátila morálnu podstatu kresťanského definovaného humanizmu. Opak nebol len dôsledkom negatívneho pôsobenia vonkajších faktorov, ale bola inherentnou súčasťou Tisových teoretických náhľadov.

Literatúra

- Anderson, B. (1991): *Imagined communities*, London: Verso.
- Bakoš, V. (1995): *Z Dejín Politického Myslenia na Slovensku*, Bratislava: [s. n.].
- Gellner, E. (1993): *Národy a nacionalizmus*, Praha: Hříbal.
- Chmel, R. ed., (1997): *Slovenská otázka v 20. storočí*, Bratislava: Kaligram.
- Polakovič, Š. (1941): *Tisova náuka*, Bratislava: [s.n.].
-
- Filozofický sborník*, Turčiansky Sv. Martin: č.3, 1943.
- Filozofia*. Bratislava: č.1, 1992.
- Filozofia*. Bratislava: č.7, 1994.
- Filozofia*. Bratislava: č.3, 1998.
- Filozofia*. Bratislava: č.1, 2001.